

УДК 376.37
МРНТИ 14.29.29

DOI 10.51889/2960-1673.2025.81.2.007

Ибатова Г.Б.¹, Сатархан Қ.Ә.²

¹Ғылыми жетекшісі, аға оқытушы, PhD ibatova_igb@mail.ru

² 7М01902 – Арнайы педагогика: Логопедия мамандығының 2 - курс магистранты
sattarkhan2002@inbox.ru

^{1,2} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Алматы қ., Қазақстан

СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖАЛПЫ ДАМЫМАҒАН IV ДЕҢГЕЙДЕГІ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНДА СӨЗДІҢ ДЫБЫСТЫҚ-БУЫНДЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Сөйлеу тілі жалпы дамымауы бар балалардың сөйлеу тілі ерекшеліктерін зерттей отырып, Қ.Қ. Өмірбекова, Г.Б. Ибатова, Р.Е. Левина, Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина, т.б. сияқты авторлар осы бұзылыс кезіндегі сөздің дыбыстық-буындық құрамының қалуыптасуының маңыздылығын атап өтті. Мақалада балалардың сөйлеу тілінің дамуы, әсіресе сөздің дыбыстық-буындық құрылымын қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы (СТЖД) бар балалардың тілдік дамуы мен әлеуметтік бейімделуіндегі ерекшеліктер талданады. Ерте жастан бастап ми құрылымдарының жетілуі мен балалардың сөйлеу дағдыларының қалыптасу процесі туралы ақпарат беріледі. Мақалада сөйлеу бұзылыстары бар балалардың дыбыстық-буындық құрылымын меңгерудегі қиындықтар мен түзету жұмыстарының маңызына ерекше назар аударылады. Ғалымдардың зерттеулері мен логопедиялық әдістемелер арқылы сөздің дыбыстық-буындық құрылымының дамуының негізгі кезеңдері мен олардың әсері түсіндіріледі. Сөйлеудің дұрыс дамуы баланың когнитивтік, әлеуметтік және эмоционалдық дамуына әсер ететін маңызды аспект болып табылады.

Түйін сөздер: сөйлеу тілінің жалпы дамымауы, дыбыстық құрылым, буындық құрылым, тілдік даму, әлеуметтік бейімделу, когнитивтік даму, ерте кезең.

Ибатова Г.Б.¹, Сатархан Қ.Ә.²

¹ Научный руководитель, старший преподаватель, PhD ibatova_igb@mail.ru

² Магистрант 2 курса по специальности 7М01902 – Специальная педагогика: Логопедия
sattarkhan2002@inbox.ru

^{1, 2} КазНПУ имени Абая., г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЗВУКОВО-СЛОГОВОЙ СТРУКТУРЫ СЛОВА У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ IV УРОВНЯ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ

Аннотация

Исследуя особенности речи детей с общим недоразвитием речи, такие авторы, как Қ.Қ. Өмірбекова, Г.Б. Ибатова, Р.Е. Левина, Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина и другие, подчеркивают важность формирования звуково-слоговой структуры слова в период нарушения речи. В статье рассматриваются вопросы развития детской речи, в частности, формирование звуково-слоговой структуры слова. Анализируются особенности языкового развития и социальной адаптации детей с общим недоразвитием речи (ОНР). Приводится информация о процессе формирования речевых навыков у детей и развитии мозговых структур с раннего возраста. В статье особое внимание уделяется трудностям овладения звуково-слоговой структурой речи детьми с нарушениями речи и значению коррекционной работы. Через исследования ученых и логопедические методики объясняются основные этапы развития звуково-слоговой структуры речи и

их влияние. Правильное развитие речи является важным аспектом, влияющим на когнитивное, социальное и эмоциональное развитие ребенка.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи, звуковая структура, слоговая структура, языковое развитие, социальная адаптация, когнитивное развитие, ранний этап.

Ibatova G.B.¹, Satarkhan K.A.²

¹Scientific supervisor, senior lecturer, PhD ibatova_igb@mail.ru

*²1st year master's student in specialty 7M01902–Special pedagogy:Speech therapy
sattarkhan2002@inbox.ru*

^{1, 2} Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

THE FEATURES OF THE FORMATION OF THE SOUND-SYLLABIC STRUCTURE OF A WORD IN ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS OF THE IV LEVEL WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT.

Abstract

Studying the peculiarities of the speech of children with general speech underdevelopment, authors such as Q.Q. Ömirbekova, G.B. Ibatova, R.E. Levina, T.B. Filicheva, G.V. Chirkina, and others emphasize the importance of forming the sound-syllabic structure of a word during speech disorders. The article discusses the issues of children's speech development, specifically the formation of the sound-syllabic structure of a word. The characteristics of language development and social adaptation of children with general speech underdevelopment (GSRD) are analyzed. Information is provided about the process of forming speech skills in children and the development of brain structures from an early age. The article pays special attention to the difficulties faced by children with speech disorders in mastering the sound-syllabic structure of speech and the significance of corrective work. Through research by scientists and speech therapy methods, the main stages of the development of the sound-syllabic structure of speech and their impact are explained. Proper speech development is an important aspect that influences the cognitive, social, and emotional development of a child.

Keywords: general speech development disorders, sound structure, syllabic structure, language development, social adaptation, cognitive development, early stage.

Кіріспе

Сөйлеу – адамның белгілі бір ми құрылымдарының жетілу қарқынымен, субъектіге байланысты практикалық іс-әрекетімен және қарым-қатынасымен тығыз байланысты дамуы адамның әлеуметтік-делдалдық жоғары психикалық қызметі. Ерте жаста ми қыртысының функционалдық аймақтарының белгісіздігі, диффузиясы және оның ассоциативті аймақтарының біркелкі емес өсуі тән. Сөйлеу тілі жалпы дамымаған 4 деңгей бастауыш сынып оқушыларында сөздің дыбыстық-буындық құрылымын қалыптастырудың өзектілігі жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалардың сөйлеуін түзету мен дамытуға жүйелі және кешенді тәсілдің қажеттілігімен байланысты. Сөйлеу тілінің бұзылысы бар балалар, қалыпты дамып келе жатқан балалардан айырмашылығы, қоғамда баяу және сапалы түрде басқаша бейімделеді және әлеуметтенеді. Баланың жұмысқа тез араласуы және басқалармен тиімді қарым-қатынас жасауы үшін оның белгілі бір дағдылары болуы керек, олардың негізгісі сөйлеу дағдылары болып табылады. Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы (СТЖД) – есту қабілеті мен зияты сақталған тіл жүйесінің барлық негізгі компоненттері жеткіліксіз қалыптасатын сөйлеу дамуының бұзылуы. СТЖД сөздік (лексика), грамматикалық, дыбыстардың айтылу (фонетика) және есту дифференциациясы (фонематикалық) мәселелерін қамтиды. Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы балалардың сөйлеу тілінің ерекшеліктері қазақстандық Қ.Қ. Өмірбекова, Г.Б. Ибатова және ресейлік (Р.Е. Левина, Л.С.Волкова, Н.А. Никашина, Т.Б. Филичева) т.б. ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты қарастырылған. Баланың дамуы жоғары жүйке әрекетінің қалыптасу ерекшеліктерімен, оның тәрбие жағдайларымен, объективті әрекетінің қалыптасуымен тығыз байланысты және біршама жеке сипатта болады. Балалар сөйлеуін зерттеушілердің көпшілігінің пікірінше, сөйлеудің даму про-

цесі де жеке сипатқа ие. Әрбір бала өзінің тілді меңгеру стратегиясында ғана емес, тіпті алғашқы сөздердің пайда болу уақытында да ерекше, өйткені ерте және кеш сөйлейтін, бірақ сөйлеу бұзылыстары жоқ балалар бар (И. А. Чистович). СТЖД кезінде сөйлеудің кешеуілдеуі, сөздік қорының аздығы, аграмматизм, фонемалардың айтылуы мен қалыптасуында бұзылыс орын алады. Сөздің дыбыстық-буындық құрылымын меңгермеу мектепке дейінгі және мектеп жасындағы жүйелі сөйлеу бұзылыстары бар балаларға тән.

Дыбыстық-буындық құрылым дегеніміз - сөздегі дыбыстар мен буындардың саны, реттілігі және түрлері тұрғысынан сипаттау. Бұл тұжырымдама лингвистикалық және логопедиялық әдебиеттерде егжей-тегжейлі қарастырылады және зерттеушілер баланың толыққанды фонетикалық дамуының маңызды көрсеткіштерінің бірі ретінде ерекшеленеді (А.Н. Гвоздев, Н.И.Жинкин, Р.Е. Левина, А.К. Марков, Т.А. Ткаченко, Н.Х. Швачкин және т. б.). Әдетте, үш жылдан кейін буын құрылымы негізінен қалыптасады, бірақ кейбір жағдайларда мектепке дейінгі жаста буындардың бұзылуы сақталады және тұрақты түрде көрінеді.

Т.А. Титова атап өткендей, сөйлеудің дыбыстық-буындық құрылымын меңгерумен байланысты бұзылулар, балалардың сөйлеуінің қалыпты дамуымен, 6-7 жасқа дейін балалар кез келген күрделіліктегі сөздерді дұрыс айтады. Сөйлеу бұзылысы кезінде сөздің дыбыстық-буындық құрылымын меңгеру процесі ұзақ уақытқа созылады, ал мектепке дейінгі жаста аталған жоспар күрделі түзетіледі. Бұзылыс негізінен күрделі буындық құрамды сөздерді айтуда көрінеді (сөздерде буын тәртібінің бұзылуы, сөз, түсіп қалу, сөздер мен дыбыстарды қосу).

Р. Е. Левинаның мәліметтері бойынша, логопедияда сөйлеу тілінің жалпы дамымауының үш деңгейі шартты түрде ажыратылады: алғашқы екеуі сөйлеудің терең бұзылу дәрежесімен сипатталады, ал үшіншісінде балаларда сөйлеудің дыбыстық жағында, сөздік қорын игеруде және грамматикалық құрылымды қалыптастыруда жеке олқылықтар ғана байқалады.

Т.А. Титованың пікірі бойынша, СТЖД балаларда сөздің дыбыстық-буындық құрылымының бұзылуына мыналар тән:

- дыбыстар мен буындардың түсіп қалуы (элизия);
- ауыстыру (алмастыру);
- қайта құрылымдау (метатеза), әсіресе күрделі сөздерде;
- екі еселеу (редупликациялау);
- дыбыстар мен буындардың жалпы ұқсастығы (ассимиляция);
- екі сөзді бір сөзге біріктіру (контаминация);
- сөздегі келесі дыбысты уақытынан бұрын айту (антиципация).

Балалардың сөйлеу тілінің дамуын бақылау нәтижелері жас балалардың сөйлеу тілінің дамуының бірқатар ерекшеліктері бар екенін көрсетеді. Бала ана тілінің құрылымын біршама қысқа мерзімде меңгереді. 3-4 жаста балада сөйлеу қарқынды дамиды. Сөйлеудің интенсивті дамуы кезеңінде бала ми қыртысының парието-темпоро-желке, маңдай және төменгі париетальды аймақтарында қарқынды өсуді бастан кешіреді. Баланың дамуы жоғары жүйке әрекетінің қалыптасу ерекшеліктерімен, оның тәрбие жағдайларымен, объективті әрекетінің қалыптасуымен тығыз байланысты және біршама жеке сипатта болады. А.А.Леонтьев (1999) сөйлеудің ерте дамуы туралы қолда бар мәліметтерді жинақтай отырып, келесі кезеңдерді атайды:

1) дайындық кезеңі-бала туылғаннан бастап айқайлау және жылау секілді дауыстық реакцияларды дамытады;

2) өмірдің екінші жылында болатын бастапқы тілді меңгеру кезеңі немесе сөздік қорын дамытуға және дыбыстық талдауды меңгеруге бағытталған;

3) грамматиканы меңгеру кезеңі – өмірдің үшінші жылы.

Нәрестелердің жылауы, ызылдауының және гуілдеуінің бірінші сатысы ерекшеленетін сөйлеуге дейінгі кезең сөйлеу функционалдық жүйесінің филогенетикалық жадымен байланысты және орталық жүйке жүйесінің туа біткен бағдарламаларының арқасында жүзеге асырылады.

Былдырлап сөйлеу тілдің архаикалық кезеңі болып табылады және «та-та», «ма-ма» немесе «га-га-га» сияқты қос буындардың ырғақты қайталануынан тұрады. Ол 5-6 айлық балаларда ырғақты қозғалыстардың пайда болуымен тығыз байланысты.

Сөйлеудің фонетикалық жағын игеру ассимиляция кезінде және семантиканың әсерінен жүреді (А. Н. Гвоздев, 1948; Н. И. Швачкин, 1954, т.б.). Сөйлеудің қалыптасуының бастапқы кезеңінде семантикалық жүктемені негізінен ырғақ пен интонация, кейінірек сөздің дыбыстық үлгісі көтереді. Б.Касевичте әр түрлі тілдерде фонологиялық жүйе дамуының белгілі, бірізді кезеңдері болатынын және интонация, екпін, тон сияқты просодиялық құбылыстардың ассимиляциясы сегменттік бірліктерді меңгеруден ертерек болатынын айтады. Он айға дейін балалар интонацияның негізгі түрлеріне оң реакция береді, бірақ оларда «сөз тіркесін құрайтын бірліктердің мағынасына реакция» болмайды (Л. В. Златоустова, 1981). Сонау 1899 жылы И.А.Сикорский жас балалардың сөздің буындық құрылымын әртүрлі тәсілдермен меңгеретінін анықтады, бұл жеке сөйлеу механизмдерінің тәуелсіздігі мен дербестігін көрсетеді. Ол сөздердің буындық құрамын меңгеруде стратегиялары әртүрлі екі топ балаларды анықтады. И. А. Сикорскийден кейін дәл осындай ерекшелікті Е. Н. Винарская (1987), А. А. Леонтьев (1999), С. Н. Цейтлин (2000) және т. б. атап өтеді.

Балалардың бір тобы тез сөйлейді, өйткені олардың қарым-қатынасы ешқашан бұзылмайтын сөздің ритмдік құрылымын дамытудан басталады. Бұл балалар "буын" деп аталатын жолмен жүреді немесе тілді түсінудің біртұтас тактикасын ұстанады. Олар қалаған сөздің «қаңқасын» оның буындық құрылымын, екпінін, интонациясын сақтай отырып және «оны құрайтын дыбыстардың сапасына мән бермей» айтады, мысалы: «пипипи» - «печенье». А.А. Леонтьев (1999) (психоллингвистика тұрғысынан сөздің екпін үлгілерін сақтай отырып, сөздерді қайталайтын балалардың тек осы тобын талдайды және қарым-қатынастың бастапқы кезеңінде осы топтың балаларында синтагматикалық фонетиканың дамуы байқалады деп санайды. Олар үшін жаңа сөздерді жаңғыртуда екпін-буын үлгісінің дұрыс болуының маңыздылығы мен сөздің жалпы көрінісін беруге ұмтылу бірінші орынға шығады. Сонымен бірге олар дыбыстарды елемей және дыбыс алмастыруларды қолдануға бейім; сөздің жасалу орнына қарай дауыссыз дыбыстарының ұқсастығымен сипатталатын сөздің жалпы көрінісін біріздендіру; фонетикалық өзгергіштік; сөйлеудің фонетикалық жағының озбырлығы; артикуляцияның ана тілінің дыбыстарымен байланысы.

Басқа топтың балалары тілді түсінудің аналитикалық тактикасын қолданады және «дыбыс» түріне жатады. Олар сөздің ырғақтық құрылымына немқұрайлы қарайды, дыбыстардың дұрыс айтылуына назар аударады және буын тізбегін кеңейтпей, «...дыбыстар артикуляциясының белгілі бір дәлдігіне жеткенше» сөзді бөліктерге бөлінгендей меңгереді (С. Н. Цейтлин, 2000). Сонымен қатар, олар сөз дыбыстарын бұрыннан үйренген дыбыстармен ауыстыруға мүмкіндік береді. Балалар фонемаларға назар аударады, сөздегі бір немесе бірнеше дыбыстарды қабылдайды, бұл олар үшін тұтас сөздің өкілі сияқты.

Балалардың сөйлеу тілі олардың ақыл-ой дамуының, когнитивтік процестерінің және әлеуметтік байланыстарының маңызды аспектісі болып табылады. Сөздің дыбыстық-буындық дамуы балалардың қоршаған әлемді қабылдауы мен өз ойын жеткізу қабілеттеріне тікелей әсер етеді. Бұл процесс біртіндеп, нақты кезеңдер бойынша жүзеге асады. Сөздің дыбыстық-буындық дамуын тереңірек зерттеу балалардың тілдік қабілеттерін қалыптастырудың негізін түсінуге мүмкіндік береді.

1. Туылғаннан бастап алғашқы кезеңдер (0-1 жас)

Сөйлеу қабілетінің дамуы жаңа туған сәбиге тіл мен дыбыстарды қабылдау арқылы басталады. Бала дүниеге келгенде дауысты дыбыстар мен шуларды айқын қабылдайды, бұл оның болашақтағы тілін қалыптастыру үшін маңызды кезең. Алғашқы айларда балада нақты сөздер мен сөйлемдер пайда болмайды, бірақ бұл кезеңде бала өзінің алғашқы коммуникация түрлерін дамытады:

Жылау және қыңқылдау: Бала алғашқы айларда жылап, қыңқылдап, көңіл-күйін білдіреді. Бұл – бала өзінің қоршаған ортаға реакциясын білдіретін алғашқы дыбыстары.

Күлімдеу: Бұл кезде бала анасының немесе басқа адамдардың даусын таниды, олармен байланысты қалыптастыру үшін күлімсіреуді және дыбыстарды қолданып, жауап береді.

2. Алғашқы буындар (1-2 жас)

1-2 жас аралығында балалардың алғашқы сөздері пайда болады. Бала әлі де қарапайым дауысты дыбыстар мен буындарды қолдана отырып, бірінші сөздер мен дауыстарды шығарады. Мұнда дауысты дыбыстар мен жеңіл дауыссыз дыбыстардың қосындысынан пайда болатын алғашқы буындар маңызды рөл атқарады. Бала әртүрлі дыбыстарды айта бастайды, бірақ олар бір буыннан немесе екі буыннан тұрады.

Буындардың қалыптасуы: Балалар алғашқы буындарында көбінесе дауысты дыбыстарды қолданады (мысалы, "ма-ма", "па-па"). Алғашқы сөздер осы дыбыстардың тіркесімі арқылы қалыптасады. Бұл кезеңде бала сөйлеу процесін түсінуді және басқа адамдардың сөздерін қабылдауды бастайды.

Қарапайым сөздер: Балалар қарапайым екі буынды сөздерді айта бастайды, мысалы "суу", "қала", "құтты". Осылайша, сөздің дыбыстық құрылымы, яғни буындар мен олардың үйлесімдері қалыптаса бастайды.

3. Буындық құрылымның күрделенуі (2-3 жас)

2-3 жас аралығында бала сөйлеу қабілеттерін одан әрі дамытуда. Бұл кезеңде бала қарапайым сөздермен қатар, біршама күрделі сөздер мен екі буынды сөздерді айта алады. Сондай-ақ, ол сөйлемдердегі буындардың құрылымын түсініп, кейбір дыбыстарды дұрыс айтуға тырысады.

Сөздік қордың кеңеюі: Бала осы кезеңде қоршаған әлемнің жаңа заттарын, адамдарды, әрекеттерді атап айтуға қабілетті болады. Көп буынды сөздер пайда болады. Мысалы, "мама" орнына "мамама", "ата" орнына "атата" сияқты сөздер айтыла бастайды.

Буындардың қиындауы: Балалар екі және үш буынды сөздермен жұмыс істей бастайды. Әрине, бұл кезеңде кейбір қиындықтар болуы мүмкін, әсіресе ұзын сөздер мен көп буындарды дұрыс айтуға қатысты.

4. Толық сөйлемдер мен дыбыстың дұрыс айтылуы (3-4 жас)

3-4 жас аралығында бала толық сөйлемдер құра бастайды, сөздердің дұрыс айтылуы мен грамматикалық құрылымы жақсарады. Бұл кезеңде баланың дыбыстық-буындық құрылымында тағы да өзгерістер болады. Ол буындар мен дыбыстарды ғана емес, грамматикалық құрылымды да меңгеруде.

Толық сөйлемдер: Бала бұл кезеңде сөздер мен сөз тіркестерін байланыстыра отырып, сөйлемдер айта алады. Мысалы, "Мен сені жақсы көремін", "Менің қуыршағым бар" сияқты толыққанды сөйлемдер пайда болады.

Дыбыстарды дұрыс айту: Балалар дауысты және дауыссыз дыбыстарды дұрыс айта бастағанымен, кейбір дыбыстарды айтуда қателіктер болуы мүмкін. Мысалы, "с" дыбысын "ш" деп немесе "р" дыбысын "л" деп айтуы мүмкін.

5. Фонологиялық және морфологиялық даму (4-5 жас)

4-5 жас кезеңі балалар үшін дыбыстарды дұрыс айту мен сөйлемдер құрастырудың маңызды кезеңі болып табылады. Бұл кезде бала фонологиялық дамуында айтарлықтай жетістіктерге жетеді.

Фонологиялық даму: Бала әртүрлі фонемаларды (дыбыстарды) анық ажыратып, дұрыс айта бастайды. Сонымен қатар, оның сөздердегі дыбыстарды дұрыс орналастыру қабілеті де қалыптасады. Мысалы, бала "көр" деген сөзді дұрыс айта бастайды, бірақ "төрт" сөзін әлі де қате айтып, "төрт" деп айтуы мүмкін.

Морфологиялық даму: Бала сөздердегі морфемалар мен грамматикалық құрылымдарды түсініп, дұрыс қолдана бастайды. Мысалы, ол "жүрген" сөзін "жүр" деп дұрыс айта бастайды, осы арқылы сөздің өзгермелі түрлерін түсіне бастайды.

Жыл өткен сайын сөйлеу қабілетінің бұзылуы бар балалардың саны артып келеді, мұндай бұзылу жүйелі сипатқа ие. Сөйлеудің жалпы дамымауы кезінде сөйлеу тұтастай жүйе ретінде зардап шегеді, оның барлық компоненттері бұзылады: фонетико-фонематикалық жағы, лексика, грамматикалық құрылым, сөздің буындық құрылымы. «Сөздің буындық құрылымы» деген ұғымда сөздегі буындардың өзара орналасуы мен байланысы түсініледі. Буын құрылымының бұзылуы – логопедтерде жиі кездесетін бұзылыс. Буын құрылымын қалыптастыру сөйлеудің

грамматикалық құрылымын меңгеруге, дыбыстық талдауды, жазуды және оқуды үйренуге әсер етеді. Сөздің буын құрылымын түзету бойынша көптеген әдістемелер бар, бірақ әлі күнге дейін авторларға біртұтас әмбебап әдістеме жасау мүмкін болмады. Сөздің буындық құрылымын зерттеу және оны қалыптастыру балалармен логопедиялық жұмыстың маңызды және күрделі бағыттарының бірі болып табылады. Бұл жұмысты жүзеге асыру барысында сөздің буындық құрылымы онтогенез барысында қалай дамитынын ескеру қажет. Сонымен қатар, сөздің буындық құрамының түрлі бұзылу түрлеріне және олардың негізіндегі себептерге назар аудару маңызды. Көптеген авторлар сөздің буындық құрылымын қалыптастыруда маңызы бар процесс ретінде тілден тыс процестерді атап өтеді, олар: оптикалық-кеңістіктік бағдарлау, қозғалыстар мен әрекеттердің темпо-ырғақтық ұйымдастырылуы, ақпаратты сериялық түрде өңдеу қабілеті. Алайда, әртүрлі сөйлеу бұзылысы бар балалардағы дыбыстық-буындық құрылымның бұзылу механизмдері әлі жеткілікті зерттелмеген. Сөйлеу дамуы жалпы кешігуі бар балаларда сөздің буындық құрылымын қалыптастыру үшін дәстүрлі әдістер мен тәсілдерді жетілдіру, сондай-ақ ғылыми тұрғыдан негізделген тиімді жолдарды іздеу қажеттілігі айқын. Көптеген авторлардың пікірінше, буындық құрылымды меңгерудің негізгі кезеңі – бала сөйлеуінің алғашқы кезеңі. Бұл жаста бала дыбыстарды әртүрлі интонациямен, дауыстап және ұзақтығымен айтады. Бұл кезең буын құрамын меңгеруде басты рөл атқарады. Кейін бала сөздердегі басым буындарды қайталауды үйренеді, жақын тұрған буындарды қосады. Осыдан кейін бала сөздің контурын қайталауға тырысады және бірте-бірте сөздің барлық құрылымын айта алатын мүмкіндік пайда болады. Бұл бағыттағы қалыптасу 3 жасқа қарай аяқталады. Осы жастағы балалар құрылымы әртүрлі күрделі сөздерді айтуға қабілетті болады.

Зерттеу материалдары мен әдістер

Анықтаушы эксперименттің мақсаты - сөйлеу тілі жалпы дамымаған IV деңгейдегі бастауыш сынып (2-сынып) оқушыларының сөздің дыбыстық-буындық құрамын түсіну ерекшеліктерін анықтау.

Анықтаушы эксперименттің міндеттері:

1) сөйлеу тілі жалпы дамымаған IV деңгейдегі бастауыш сынып оқушыларының сөздердің дыбыстық-буындық құрылымдарын дұрыс айту деңгейін анықтау.

2) оқушылардың дыбыстарды дұрыс айта білу дағдыларын, сонымен қатар буындарды дұрыс бөлу және дұрыс айту қабілетін зерттеу.

3) Оқушылардың сөздің буындық құрылымын түсіну және оны қолдану дағдыларын зерттеу.

Зерттеу жүргізу үшін 2-сынып оқушылары арасынан 30 бала таңдап алынды. Бұл балалар логопедиялық тексеруден өткен және сөйлеу тілі дамуының IV деңгейі бойынша медициналық-педагогикалық қорытындысы бар балалар. Зерттеу барысында балалардың дыбыстық-буындық құрамды қалай қабылдайтыны, сөздің әртүрлі дыбыстарын қалай айтуы және буындарды дұрыс бөле алу қабілеті тексерілді. Зерттеу әдістері:

Әңгімелесу: Оқушылармен жеке әңгімелесулер арқылы олардың сөздерді дұрыс айту дағдылары анықталды.

Құрал-жабдықтар: Әрбір тапсырма үшін қажетті материалдар: карточкалар, суреттер, сөздер тізімі және дыбыстық үлгілер.

Математикалық статистикалық талдау: Эксперименттің нәтижелері математикалық тәсілдермен талданды.

Анықтаушы эксперимент үш кезеңнен тұрды:

1. Дайындық кезеңі – зерттеу әдістемелерін таңдаудан және балалардың дыбыстық-буындық құрылымдарын дұрыс айту деңгейін анықтау мақсатында зерттеу тапсырмаларын дайындаудан тұрады.

2. Негізгі кезең – балаларды іріктеу, зерттеу жұмыстарын жүргізу.

3. Қорытынды кезең – эксперимент нәтижелерін талдап, қорытынды жасау.

Анықтаушы зерттеудің тапсырмаларын алғанда біз балалардың жас ерекшеліктері қағидасына, сөйлеу тілі мүмкіндіктеріне, тапсырмаларды қалай түсінетініне, белсенді және енжар сөз

қорының қалпын, қазақ тіліндегі жалғаулардың күрделілігін ескеріп, тапсырмалар тобын жинақтадық.

Зерттеуді жүргізу әдістемесін әзірлеу барысында сөздің буындық құрылымын зерттеу саласындағы белгілі ғалымдардың еңбектері талданды: А.К. Маркова, Г.В. Бабина, Н.Ю. Сафонкина, О.Е. Громова, Г.Н. Соломатина, З.Е. Агранович, Е.Ф. Архипова және басқалар. Тапсырманы ресейлік ғалым А.К. Маркованың әдістемелерін негізге ала отырып жасадық.

Зерттеу нәтижелері және талдаулар

Тапсырма 1: Сөздерді буынға бөлу

Нұсқау: Берілген сөздерді буынға бөліңіз. Әр сөзді дұрыс буынға бөліп айту керек.

Сөздер:

1. Жазу
2. Кітап
3. Қарындаш
4. Ағаш
5. Үй

Тапсырма 2: Дыбыстық құрылымды анықтау

Нұсқау: Әр сөзді тыңдап, сөздің дыбыстарын анықтаңыз. Бұл тапсырмада әр сөздегі дауысты және дауыссыз дыбыстарды айырып айту қажет.

Сөздер:

1. Жазу
2. Кітап
3. Қарындаш
4. Ағаш
5. Үй

Тапсырма 3: Сөзді дыбыстарға бөлу

Нұсқау: Әр сөзді дыбыстарға бөліңіз. Мысалы, "Жазу" сөзінде 4 дыбыс бар: [ж] [а] [з] [у].

Сөздер:

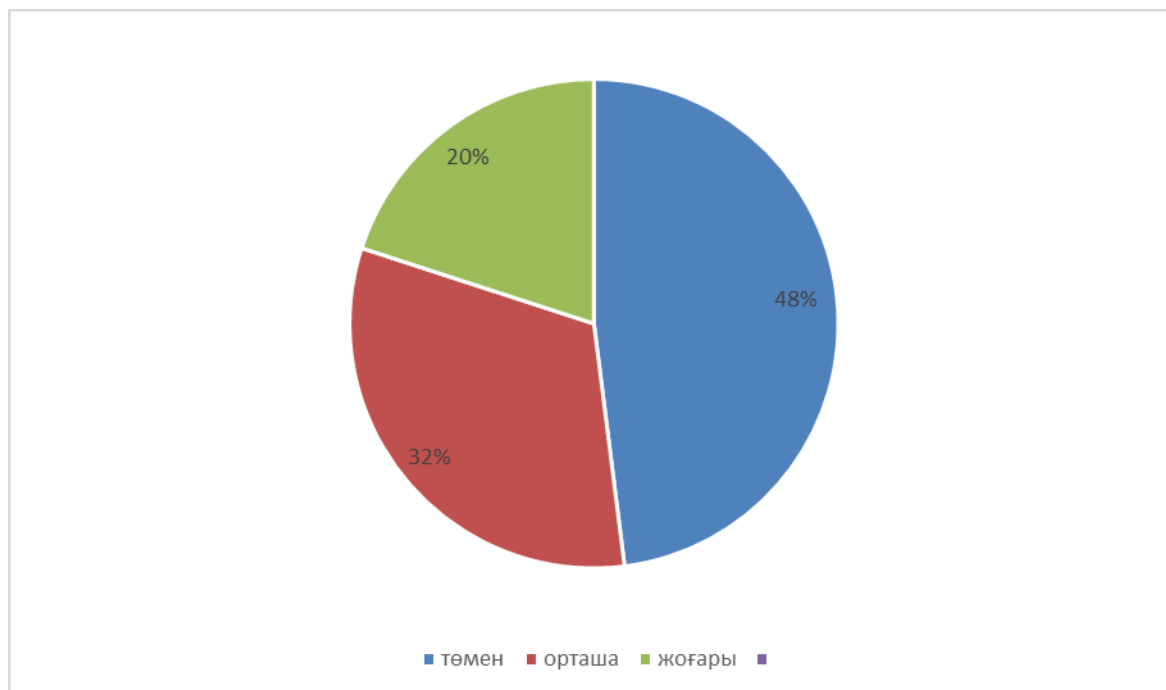
1. Күн
2. Үй
3. Құстар
4. Тау
5. Жеңіл

Бағалау критерийлері:

- 3 балл – қателіксіз орындау, бірақ баяу немесе шамалы қателіктер болуы мүмкін.
- 2 балл – сөздердің бөлінуі мен құрылымында қателіктер болуы мүмкін.
- 1 балл – көптеген қателіктер

Қорытынды

Сонымен, Баланың сөздің дыбыстық-буындық дамуы оның когнитивтік және әлеуметтік дамуына үлкен әсер етеді. Тілдің дұрыс дамуы баланың қоршаған ортаға бейімделуіне, өзін-өзі білдіру қабілетіне, ойлау процесінің тереңдігіне ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл кезеңде бала дұрыс сөйлеуді үйреніп, өзінің эмоционалдық және интеллектуалдық қажеттіліктерін тіл арқылы жеткізе алатын болады. Сөздің дыбыстық-буындық дамуы баланың тұлғалық дамуы мен әлеуметтік қарым-қатынасында маңызды орын алады. Дұрыс дамыған тіл қабілеті баланың өзіндік танымын қалыптастырып, қоғамда бейімделуіне ықпал етеді. Осылайша, бала тілінің дамуына назар аудару, оны дұрыс тәрбиелеу әрқашан маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Логопедия: учебник для студ. дефектол. фак. пед. высш. учеб. Лб9 заведений / под ред. Л. Волковой. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2006. – 703 с.: ил. – (Коррекционная педагогика).
2. Агранович, З.Е. Логопедическая работа по преодолению нарушений слоговой структуры слова у детей / З.Е. Агранович. – СПб.: Детство Пресс, 2009. – 48 с.
3. Агранович, З.Е. Методика обследования состояния звуко-слоговой структуры слова у детей / З.Е. Агранович // 2015. – № 7. – С. 33–39.
4. Артемова, Е.Э. Нейропсихологический аспект изучения нарушений звуковой и слоговой структуры слова / Е.Э. Артемова, О.В. Григорьева // Universum: психология и образование: электрон. научн. журн. – 2016. – № 10 (28).
5. Бабина, Г.В. Структурно-слоговая организация речи дошкольников: онтогенез и дизонтогенез / Г.В. Бабина, Н.Ю. Шарипова. – М.: Прометей, 2013. – 191 с.
6. Бабина, Г.В. Слоговая структура слова: обследование и формирование у детей с недоразвитием речи // Логопедические технологии: учебно-методическое пособие / Г.В. Бабина, Н.Ю. Шарипова. – Москва, 2010. Сер. Специальная коррекционная педагогика.
7. Быховская, А.М. Количественный мониторинг общего и речевого развития детей с ОНР / А.М. Быховская, Н.А. Казова. – М.: Детство Пресс, 2013. – 32 с. 80
8. Вдовина, И.А. Особенности воспроизведения слоговой структуры слова детьми с ОНР / И.А. Вдовина // Логопед: науч.-метод. журн. – 2012. – № 2. – С. 11–14.
9. Винарская, Е.Н. Возрастная фонетика / Е.Н. Винарская, Г.М. Богомазов. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 207 с.
10. Земцова, Е.С. Особенности слоговой структуры слова у детей с общим недоразвитием речи / Е.С. Земцова, Е.В. Хмелькова // Наука и социум: Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Ответственный редактор Е.Л. Сорокина. – 2018. – С. 42–45.